LOTIN TILI VA TIBBIY TERMINOLOGIYANI O‘RGANISH JARAYONIDA TIL INTERFERENSIYASINING NAMOYON BO‘LISH XUSUSIYATLARI VA OMILLARI

A.S.Xoshimova
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti, lotin tili va tibbiy terminologiya fani o‘qituvchisi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23110781

Annotatsiya
Mazkur tezisda tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan til interferensiyasi hodisasining lingvistik va psixolingvistik tabiatan kelib chiqish omillari, uning namoyon bo‘lish xususiyatlari hamda oldini olish yo‘llari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda lotin tilining flektiv strukturasi bilan o‘zbek (agglyutinativ) tili hamda oraliq tillar (rus, ingliz) o‘rtasidagi tipologik tafovutlar interferensiyani keltirib chiqaruvchi asosiy omil sifatida ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, interferensiyaning leksik-semantik (atama ma'nosini chalkashtirish), grammatik (kelishiklar va moslashuv qoidalarining buzilishi) hamda fonetik-grafik (imlo va talaffuz xatolari) darajalardagi namoyon bo‘lish shakllari atroflicha ochib berilgan. Muallif tomonidan talabalarning kasbiy lingvistik kompetensiyasini oshirish, xatolarni minimallashtirish maqsadida qiyosiy-chog‘ishtiruvchi metod, etimologik tahlil hamda zamonaviy interfaol yondashuvlarni qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: til interferensiyasi, lotin tili, tibbiy terminologiya, tipologik farqlar, leksik-semantik daraja, grammatik interferensiya, etimologik tahlil, lingvodidaktika.

Kirish

Hozirgi zamon tibbiyot fanining jadal rivojlanishi, xalqaro tibbiy aloqalarning kengayishi va jahon ta'lim makoniga integratsiyalashuv jarayoni bo‘lajak shifokorlarning kasbiy kompetensiyalariga, jumladan, tibbiy terminologiyani mukammal egallashiga bo‘lgan talablarni keskin oshirmoqda. Tibbiy terminologiyaning qariyb 80-90 foizini tashkil etuvchi lotin va yunon tillaridagi atamalar tizimi tibbiyotning xalqaro "lingvistik kodi" vazifasini bajaradi. Shu boisdan ham tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o‘qitish bo‘lajak mutaxassislarning fundamental tayyorgarligining ajralmas qismi hisoblanadi.

Biroq, talabalarning ushbu antik tillarni va ularga asoslangan murakkab tibbiy atamalarni o‘zlashtirishi jarayoni turli lingvistik va psixolingvistik qiyinchiliklar bilan kechadi. Ayniqsa, ko‘p tilli muhitda ta'lim olish yoki ona tilining (o‘zbek tilining) hamda oraliq tillarning (rus, ingliz tillarining) tizimli xususiyatlari ta'sirida **til interferensiyasi** hodisasi yaqqol namoyon bo‘ladi. Til interferensiyasi – ikki yoki undan ortiq tillarning o‘zaro ta'siri natijasida nutqda yoki til tizimida yuzaga keladigan og‘ishishlar bo‘lib, u tibbiy atamalarni o‘qish, yozish, tushunish hamda tarjima qilishda jiddiy to‘siqlarga sabab bo‘ladi.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, tibbiy terminologiyadagi kichik bir xato yoki noaniqlik kelgusida klinik amaliyotda, tashxis qo‘yish va farmatsevtik retseptlarni yozishda jiddiy tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘qitish jarayonida til interferensiyasining namoyon bo‘lish xususiyatlari, uning leksik, grammatik va fonetik darajadagi ko‘rinishlarini hamda yuzaga kelish omillarini chuqur ilmiy asosda tadqiq etish, shuningdek, uni bartaraf etishning samarali metodlarini ishlab chiqish bugungi kunda lingvodidaktika oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mazkur tezisning maqsadi – lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘rganish jarayonida yuzaga keladigan til interferensiyasining kelib chiqish omillari va uning namoyon bo‘lish xususiyatlarini aniqlash hamda uni oldini olish yuzasidan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

1. Interferensiyaning asosiy omillari

Lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan til interferensiyasi murakkab va ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, u bir nechta ob'ektiv va sub'ektiv omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu omillar talabaning tilga oid dastlabki bilimlar bazasi hamda o‘rganilayotgan tilning struktural xususiyatlari orasidagi ziddiyatlar asosida yuzaga keladi:

- **Tipologik va strukturaviy tafovutlar (Lotin va o‘zbek tillarining farqi):**

Lotin tili flektiv (inflectional) tillar guruhiga kirib, unda so‘zlar o‘zak va qo‘shimchalar (kelishik, son, jins, tuslanish) orqali juda murakkab o‘zgarishlarga uchraydi. Xususan, otlarning beshta declinatio (turlanish) guruhi, uchta jinsi va kelishiklarga ko‘ra turlanishi mavjud. O‘zbek tili esa agglyutinativ (so‘z o‘zagiga qo‘shimchalar ketma-ket qo‘shiladigan) tuzilishga ega. Talabalar lotin tilidagi Nominitiv va Genitiv kelishiklarini o‘zlashtirayotganda yoki sifatlarning otlar bilan jins, son va kelishikda moslashuvi (concordantia) qoidalarini qo‘llashda ona tilining sintaktik va morfologik qoliplarini avtomatik ravishda ko‘chirib o‘tkazishga harakat qilishadi. Bu esa strukturaviy interferensiyani keltirib chiqaradi.

- **Interlingval va intralingval omillar (Ko‘p tillilik muhiti ta'siri):**

Bugungi kunda tibbiyot talabalari nafaqat ona tili, balki rus va ingliz tillarini ham bilishadi. Bu holat ko‘p hollarda ijobiy rol o‘ynasa-da, terminologiyani o‘rganishda kuchli interlingval interferensiyani keltirib chiqaradi. Masalan, ingliz yoki rus tillaridagi tibbiy atamalarning yozilishi (grafikasi) va o‘qilishi lotin tilidagi asl shaklidan sezilarli darajada farq qiladi. Talabalar o‘zlari oldin o‘zlashtirgan rus yoki ingliz tilidagi professional leksika ta'sirida lotincha atamalarning imlosini buzib yozishadi (masalan, inglizcha pneumonia yoki ruscha пневмония so‘zlarining ta'sirida lotincha pneumonia so‘zini yozishda fonetik-grafik xatolarga yo‘l qo‘yish). Shuningdek, intralingval omillar doirasida lotin tilining o‘z ichidagi o‘xshash, lekin ma'nosi va yozilishi turlicha bo‘lgan qoidalar va so‘z shakllarining bir-biriga aralashib ketishi kuzatiladi.

- **Fonetik-grafik tafovutlar va talaffuz stereotiplari:**

Lotin tilida harflarning o‘qilish qoidalari (masalan, c harfining [k] yoki [ts] bo‘lib o‘qilishi, ae, oe diftonglari, ti birikmasining o‘qilishi) o‘zbek, rus yoki ingliz alifbolaridagi muqobillaridan farq qiladi. Talabalar yangi tilda o‘qish ko‘nikmasini hosil qilishda o‘zlariga tanish bo‘lgan boshqa tillarning fonetik stereotiplariga tayanadilar. Natijada, so‘zlarni fonetik jihatdan noto‘g‘ri talaffuz qilish holatlari yuzaga keladi, bu esa o‘z navbatida yozma nutqda ham xatolarning ildiz otishiga sabab bo‘ladi.

- **Psixolingvistik omillar (kognitiv yuklama va xotira mexanizmlari):**

Tibbiy terminologiya qisqa muddat ichida minglab yangi atamalarni (anatomik nomlar, klinik terminlar, farmatsevtik retseptura atamalari) yod olishni talab qiladi. Kognitiv yuklama keskin oshgan paytda, talabaning miyasi avtomatik ravishda oldindan mavjud bo‘lgan til qoliplariga tayanib qoladi (retseptiv interferensiya). Bu esa yangi va murakkab lotincha terminlarni eslab qolish va ularni qoidaga muvofiq qo‘llashda to‘siqlar tug‘diradi.

Mana tezisning **"Namoyon bo‘lish xususiyatlari"** deb nomlangan ikkinchi qismini ilmiy tahlillar, darajalar va aniq misollar bilan boyitib tuzdim:

2. Namoyon bo‘lish xususiyatlari

Lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘zlashtirish jarayonida til interferensiyasi o‘zining ko‘p qirraliligi bilan ajralib turadi. Talabalarning nutqi, yozma ishlari hamda test sinovlarini tahlil qilish jarayoni interferensiyaning til sathlariga ko‘ra uchta asosiy darajada namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

- **Leksik-semantik darajada namoyon bo‘lishi:**

Bu darajadagi interferensiya talabaning tibbiy atamalarning ma'nosini noto‘g‘ri talqin qilishi, ularni so‘zma-so‘z tarjima qilishga urinishi yoki yaqin ma'noli so‘zlarni adashtirishi bilan tavsiflanadi. Masalan, lotin tilidagi morbus (kasallik) va medica (shifokor ayol) yoxud tibbiy terminologiyada tez-tez uchraydigan prefiks va sufikslarning ma'nosini chalkashtirib yuborish holatlari tez-tez kuzatiladi. Shuningdek, talabalar ona tilidagi yoki rus tilidagi kundalik so‘zlarning ma'nosini tibbiy atamalarga mexanik ravishda ko‘chirib o‘tkazishga harakat qilishadi. Natijada terminning ilmiy va klinik semantikasi buziladi, bu esa tibbiy tushunchalarning noto‘g‘ri anglanishiga olib keladi.

- **Grammatik darajada namoyon bo‘lishi:**

Lotin tili o‘ta murakkab grammatik tuzilishga ega bo‘lib, bu o‘rinda interferensiya eng ko‘p uchraydigan sohalardan biridir.

- Kelishiklar tizimida: Lotin tilidagi otlarning Nominitiv (bosh kelishik) va Genitiv (qaratqich kelishigi) shakllarini qo‘llashda o‘zbek tilidagi egalik yoki kelishik qo‘shimchalarining qoliplari ta'sir qiladi. Masalan, anatomik atamalarni (caput costae – qovurg‘a boshi) tuzishda so‘zlar tartibini yoki kelishik shaklini ona tili grammatikasiga moslab noto‘g‘ri yozish hollari uchraydi.
- Moslashuvda (Concordantia): Sifatlarning otlar bilan jins, son va kelishikda moslashishi qoidasi (reductio ad absurdum yoki anatomik birikmalarda margo inferior kabi) o‘zbek yoki rus tillaridagi moslashuv turlaridan фapq qilgani uchun talabalar ko‘pincha sifatni otning jinsiga moslashtirishni unutib qo‘yadilar.
- Ko‘plik shaklini yasashda: Turli turlanish guruhiga kiruvchi otlarning ko‘plik shakllarini (Nominativus pluralis) yasashda o‘zbek tilidagi -lar qo‘shimchasining mantig‘ini yoki rus tilidagi ko‘plik yasash me'yorlarini ongsiz ravishda lotincha so‘zlarga qo‘llash holatlari kuzatiladi.

- **Fonetik-grafik darajada namoyon bo‘lishi:**

Lotin tilida yozuv va talaffuz o‘rtasidagi muayyan qonuniyatlar mavjud bo‘lib, talabalar ularni o‘zlashtirishda rus va ingliz tillarining fonetik interferensiyasiga duch keladilar.

- Grafik xatolar: Ingliz tilidagi imlo qoidalariga o‘rganib qolgan talabalar lotincha so‘zlarni yozishda harflarni almashtirib yuboradilar (masalan, ae diftongini e yoki i tarzida, oe ni e tarzida yozish).
- Talaffuz xatolari: C harfi oldi unlilaridan oldin [ts], qolgan hollarda [k] deb o‘qilishini bilgan holda, ingliz tilidagi kabi doimo yumshoq yoki qattiq talaffuz qilish; shuningdek, ti birikmasining vokaldan oldin [tsi] deb o‘qilish qoidasini buzib, uni oddiygina [ti] tarzida talaffuz qilish fonetik interferensiyaning yaqqol namunasidir.

3. Interferensiyaning oldini olish va bartaraf etish yo‘llari

Lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘qitish jarayonida til interferensiyasining salbiy ta'sirini minimallashtirish hamda talabalarning atamalarni ongli ravishda o‘zlashtirishi uchun kompleks pedagogik va lingvodidaktik chora-tadbirlarni ko‘rish zarur. Ushbu jarayon quyidagi ilmiy-metodik yondashuvlarga asoslanadi:

- **Qiyosiy-chog‘ishtiruvchi (comparative) metodni qo‘llash:**

Interferensiyaning oldini olishning eng samarali yo‘llaridan biri — tillararo farqlar va o‘xshashliklarni aniq ko‘rsatib berishdir. Lotin tilining strukturaviy xususiyatlarini o‘zbek tili (agglyutinatsiya) hamda talabalar oldindan biladigan rus yoki ingliz tillari bilan qiyosiy tahlil qilish orqali talabalarda ongli lingvistik tafakkur shakllantiriladi. Masalan, anatomik atamalardagi so‘z tartibi o‘zbek tilida (aniqlovchi + aniqlanmish) va lotin tilida (aniqlanmish + aniqlovchi) turlicha ekanligini muntazam solishtirib borish strukturaviy interferensiyaning oldini oladi.

- **Etimologik tahlil va so‘z yasalish qoliplarini o‘rgatish:**

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tibbiy terminlarni shunchaki mexanik yod olish (ezberlash) o‘rniga, ularning tarkibiy qismlarini — prefikslar, ildizlar va sufikslarni tahlil qilish (morfemik tahlil) interferensiyaning leksik-semantik darajadagi xatolarini kamaytiradi. Yunon-lotin dubletlarini (masalan, yunoncha gaster va lotincha ventriculus — oshqozon) birgalikda o‘rgatish talabalarning semantik chalkashliklarga yo‘l qo‘ymasligiga yordam beradi.

- **Lingvodidaktik o‘yinlar va zamonaviy interfaol texnologiyalar:**

Talabalar dars jarayonida faol ishtirok etishi va e'tiborsizlik oqibatida kelib chiqadigan grafik-fonetik xatolarni kamaytirish uchun "Terminologik poyga", "Xatolarni toping", "To‘g‘ri retsept tuzamiz" kabi interfaol o‘yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, raqamli platformalar va maxsus mobil ilovalar yordamida test topshiriqlarini bajarish talabaning imlo va grammatik qoidalarni mustahkamlashiga xizmat qiladi.

- **Sistemali monitoring va individual yondashuv:**

Har bir talabaning o‘zlashtirish jarayonini kuzatib borish, muntazam ravishda lug‘aviy diktantlar, anatomik va klinik terminlar bo‘yicha qisqa yozma so‘rovlar o‘tkazish interferensiya xatolarining dastlabki bosqichidanoq oldini olishga imkon beradi. Xato qilingan o‘rinlar ustida individual ishlash talabaning til qoidalarini chuqurroq anglab yetishini ta'minlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘rganish jarayoni o‘zining murakkabligi, ko‘p qirraliligi hamda muayyan lingvistik qiyinchiliklari bilan ajralib turadi. Bu jarayonda yuzaga keladigan **til interferensiyasi** ob'ektiv lingvistik hodisa bo‘lib, u turli tillarning (ona tili va oraliq tillarning) tizimli farqlari ta'sirida talabaning nutqi, yozuvi va tafakkurida muayyan og‘ishishlarni keltirib chiqaradi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki:

- **Birinchidan,** interferensiyaning kelib chiqishi ko‘p jihatdan lotin tilining flektiv tuzilishi bilan talabaning ona tili (agglyutinativ tuzilish) hamda rus yoki ingliz tillari kabi boshqa tillardagi bilim bazasi o‘rtasidagi tipologik ziddiyatlarga borib taqaladi.
- **Ikkinchidan,** bu hodisa talabalarning o‘zlashtirish jarayonida uchta asosiy sathda — leksik-semantik (atama ma'nosini chalkashtirish), grammatik (kelishik va moslashuv qoidalarini buzish) hamda fonetik-grafik (imlo va talaffuz xatolari) darajalarda yaqqol namoyon bo‘ladi.
- **Uchinchidan,** interferensiyaning salbiy ta'sirini minimallashtirish uchun qiyosiy-chog‘ishtiruvchi yondashuvni joriy etish, etimologik tahlilga tayanish, shuningdek, zamonaviy interfaol metodlar va muntazam monitoring tizimidan foydalanish eng samarali natijalarni beradi.

Mazkur tezisda ko‘rib chiqilgan nazariy qoidalar va amaliy tavsiyalar tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida lotin tili fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirishga, talabalarning kasbiy lingvistik kompetensiyasini oshirishga hamda kelgusida ularning amaliy faoliyatida (klinik va farmatsevtik yo‘nalishlarda) xatolarga yo‘l qo‘ymasligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Karimov, N. R.** (2018). Lotin tili va tibbiy terminologiya asoslari. Toshkent: "O‘qituvchi" nashriyoti.
2. **Safarov, O.** (2020). Tilshunoslikda interlingvistik interferensiya va uning o‘ziga xos xususiyatlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. **Чернявский, М. Н.** (2013). Латинский язык и основы медицинской терминологии. Москва: Медицина.
4. **Yusupov, O. K.** (2019). Tibbiy atamalar va ularning etimologik tahlili. Samarqand: Zarafshon.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

5. **Абдуллаева, М. Х.** (2021). Методика преподавания латинского языка в медицинских вузах в условиях билингвизма. Ташкент: ТашПМИ.
6. **Weinreich, U.** (1953). Languages in Contact: Findings and Problems. New York: Linguistic Circle of New York. (Tilshunoslikda interferensiya nazariyasining klassik asari).
7. **Akbarov, A. A.** (2022). Tibbiy ta'limda lingvodidaktik yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalar. O‘zbekiston pedagogika jurnali, 3(2), 45-50.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.